

RADA PÉTER

UKRAJNA ÉS A VILÁGREND

UKRAINE AND THE WORLD ORDER

Vezetői összefoglaló: A liberális–realista nemzetközi kapcsolatokat segítségül hívva, azt kiegészítve konstruktivista módszertannal a „liberális világrend” szereplőinek szűkített körére (Egyesült Államok, EU, Kína, Oroszország, „globális Dél”) tett megállapítása az elemzésnek az ukrajnai háborúval kapcsolatban, hogy a háború megnyerhetetlen, és minél hosszabban tart, annál súlyosabb biztonsági és gazdasági következményekkel jár. Ez az állítás nem újdonság, mégsem látszik, hogy a közeljövőben a logikus megoldás – a háború lezárása – irányába haladnának a folyamatok, aminek elméleti magyarázata, hogy a szereplők beárazták a liberális világrend változását és a rendben elfoglalt pozícióik módosulását.

Bevezetés

Az elemzés szerzője tisztában van vele, hogy a külpolitikai döntéseket számtalan faktor befolyásolja.¹ Annak érdekében, hogy jelen esetben intuitív előrejelzéseket lehessen tenni,² az elemzés mégis leegyszerűsítést alkalmaz a gondolatmenet érthetősége érdekében – például a moralitás és felelősség kérdéseit egyáltalán nem vizsgálja.³ Jelen keretben (szintén leegyszerűsítés) a liberális világrend szempontjából meghatározó elemzési egységnek az Egyesült Államokat, az EU-t, Kínát, Oroszországot és a „globális Délt”⁴ vesszük; valamint az egységek külpolitikai döntései tekintetében a biztonságot,

- 1 A magyar szakirodalomban azóta is kimagasló és hiánypótló, módszertani javaslatokat is tartalmazó átfogó monográfia a külpolitikai döntéshozatal folyamatáról: Marton, 2013.
- 2 Kissinger szavaival élve: minden politikai döntés és annak elemzése is spekuláció (Kissinger, 2022: 15). A fősodornak két évtizede elfogadott és meghatározó konstruktív–realista megállapítása pedig, hogy minden elemzés végső soron lenyomata annak a világnézetnek, amelyet az elemzett egység, valamint az elemző érvényesnek vél (Katzenstein, 2022: 6–7).
- 3 A felelősség kérdése szintén olyan messzemenő fejtegetésekhez vezetne, hogy egy állam vagy nemzetközi szereplő mennyiben felelős a „világrend” fenntartásáért, ha annak az ára a saját lakosai biztonságának vagy jólétének veszélyeztetése. Szintén nem bonyolódik bele az elemzés olyan kérdésbe, hogy Ukrajna – egyébként valóban – honvédő háborút folytat, amelyhez minden joga megvan a fennálló nemzetközi jogi keretek között (pl. ENSZ Alapokmány), és a kollektív biztonság elve pedig Ukrajna támogatására és az agresszor felelősségre vonására szólítja fel a nemzetközi közösséget. Azaz az elemzés a Budapestről értelmezett világrend tekintetében eredendően inkább realista/pragmatikus „módszertani logikán” és leegyszerűsítésen keresztül tesz megállapításokat, így a következtetések csak ezekben a keretekben érvényesek. A keretek bővítése természetesen vezethet más következtetésekhez. Minden elemző a saját nézőpontja rabja (ez alól jelen szerző sem kivétel), így nem meglepő, ha más elemzők más véleményt fogalmaznak meg a témában. Az elemzésben levont következtetések nem feltétlenül azt tükrözik, hogy a szerző szerint mi helyes morálisan, hanem azt, hogy a lefektetett keretek között milyen logikus és érvényes állítások fogalmazhatók meg.
- 4 A *Foreign Affairs* 2023. május–júniusi kiadása egy teljes számot szentel a „globális Dél”/„el nem kötelezettek” témakörének. Lásd. pl. Miliband, 2023.

a jólétet és a világrend befolyásolásának képességét tekintjük motivációnak (változónak). Becslések szerint az ukrajnai háború már 2022-ben több mint 1000 milliárdos kárt okozott a világgazdaságban.⁵ Mindezek alapján az ukrajnai háború fényében a világrend változásával kapcsolatban a következő állításokat lehet megfogalmazni:

- ha csak a biztonságot és a jólétet emeljük be a vizsgálati keretbe, akkor minden elemzési egységnek logikus és racionális érdeke a háború azonnali lezárása;
- mivel ez mégsem történik meg, a képlet meghatározó eleme az a világnézet⁶, amely a világrend jövőjével kapcsolatos spekulációkat mint motiváló tényezőt vonja be az elemzésbe;
- ha a lépések nincsenek összehangolva, a helyzet egyre rosszabb lesz (azaz ezeknek a szereplőknek kell leülnie tárgyalni a háború befejezéséről).

Továbbá – külön hosszú elemzést igényel⁷ a liberális világrend jellemzőinek és logikájának feltárása, amelyet csak érintőlegesen említ jelen elemzés – a világrend az az egyensúly, amelyben a külpolitikai motivációk intézményes (formális és informális) keretek között optimálisan összehangolódnak. Ha az egyensúly megbomlik – és az orosz agresszió az egyensúllyal kapcsolatos percepciókat (ha nem is a rendet magát) megváltoztatta – az egyes szereplők a biztonság és jólét spektrumán túl a világrendben elfoglalt pozíciójuk (azaz befolyásuk növelése, vagy annak elvesztésének megakadályozása) érdekében tesznek lépéseket. Ugyanakkor ez utóbbi individuális lépések jelentősen ronthatják a többi szereplő biztonság és jólét szempontjából érzékelt kilátásait, és újabb reakciókat váltanak ki. A reakciók kölcsönhatásaként pedig a világrend logikája nem, de az egyes szereplők számára érzékelt haszna mind a biztonság, mind a jólét szempontjából negatívan változik.

A liberális világrend egyensúlyi egyenlete és szereplőinek motivációi

A nemzetközi rendszer szereplőinek motivációi végtelenek lehetnek, de az elemzések igénylik a szűkítést és a realista-liberális vonalon mozogva – kiegészítve a konstruktivista módszertannal a legitimáció és a hitelesség nem számszerűsíthető és nem mindig racionális kérdéseivel – azt állíthatjuk, hogy végső soron két dolog lesz meghatározó: a biztonság és a jólét. Jólétet azonban csak akkor lehet biztosítani az ország állampolgárai számára (és feltételezzük, még ha leegyszerűsítően is, hogy ez még az autoriter országok vezetőinek is a célja, ha hatalmon szeretnének maradni hosszabb távon), ha a biztonság létezik.

5 Nagyon nehéz a pontos számokat felbecsülni, de 1–2,5 trillió USD-ra becsülik az elemzések az ukrajnai háború hatását (beleértve a nyersanyagárak növekedését, az inflációt, a szankciókat stb.) a világgazdaság szempontjából, és éves szinten 1–1,5 trillió USD-ra éves szinten a további költségeket. Lásd pl. az OECD részletes, egyes szektorokat és kérdéseket külön is elemző programját: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/en/>.

6 Katzenstein, 2022: 6–7.

7 Jelen írás szerzőjének közeljövőben publikálásra kerülő írásai mélyebben és részletesebben járják körül ezt a kérdést.

A biztonság – összekapcsolódva a túlélés kérdésével – egy abszolút realista kategória, és megkérdőjelezhetetlenül szűkíti egy állam mozgásterét. Ha a biztonság adott (vagy annak érzékeli a szereplő), akkor fordulhat az állam a gazdasági jólét növelésének célja felé, ami végső soron visszahat (pozitívan) a biztonságra is. Azaz amíg nincs biztonság, egy állam hajlamosabb a realista önsegély és a hatalom kategóriáiban ragadt döntést hozni. Gazdasági jólét esetén viszont képes olyan kérdésekkel is foglalkozni, amelyek nem szigorúan tartoznak ezekbe a kategóriákba, de a liberális világrend sajátjai: mint az univerzalisztikusan értelmezett elidegeníthetetlen emberi jogok körének folyamatos bővítése és terjesztése. A világrend legitimitását – vagyis, hogy a szabályai be legyenek tartva – az adja, hogy a rend egyensúlya esetén a szereplők garantálva érzik a biztonságukat, ezáltal a gazdasági jólét megteremtése, fenntartása és fejlesztése valós lehetőség. Ez azonban percepció (itt jön be a konstruktivista módszertani logika), mert nézőpont (világnézet)⁸ kérdése, és függ az államok vezetőinek értékelésétől is: például belátható, hogy a NATO bővülése a putyini logikában a birodalmi-hatalmi terjeszkedés bizonyítéka. Valójában a NATO maximum a putyini neoszovjet birodalmi ambíciókra volt veszélyes, nem magára Oroszországra. Számos tanulmány foglalkozott azzal, hogy mi vezetett Putyin döntéséhez⁹, de a lényeg az, hogy megtörtént, azonnali amerikai és európai reakciókat váltott ki, így valóban hatással volt/van a világrendre, és a lépések láncolata mindenképpen megbontja a kényes egyensúlyt.

$$E_1 = \{P_{1-oo}\} = \sim \{USA; EU; C; RU; GS\}^{10}$$

$$E_2 = \sim \{USA; EU; C; RU; GS\}$$

Ugyanez a képlet a bideni „demokráciák világának”¹¹ logikája szerint:

$$E_3 = \sim \{\text{Liberális demokráciák; autoriter rendszerek}\}$$

$$E_1 > E_2 > E_3$$

Azaz minél több leegyszerűsítést és szűkítést végzünk, annál nagyobb a hibahatár a valóság és a szűkítő keretek között végzett előrejelzések között. Valójában egyébként az államok vezetőinek ennél jóval bonyolultabb képletet kell figyelembe venni a külpolitikai döntések során. Ma az egyensúly mindenképpen megbomlott, amelynek az ukrajnai háború a tünete (egyések szerint oka)¹², és a szereplők mindegyike tapasztal

8 Lásd rendkívül részletesen a világnézet jelentőségéről: Katzenstein, 2022: 1–70.

9 Lásd például Fiona Hill írásait: Hill et al., 2023.

10 E: egyensúly/világrend; P: szereplők; P behelyettesítve: Egyesült Államok, EU, Kína, Oroszország, a „globális Dél”, mint India, Indonézia, afrikai országok. Egyensúly akkor marad fenn tartósan, ha $E \geq 1$. A nagyon leegyszerűsített számszerűsítés kedvéért: ha közvetlen biztonsági fenyegetés jelentkezik, az -2, ha közvetett az -1; ugyanígy gazdaságnál is -2, -1; valamint fordítva: lehet +2 és +1 minden esetben. Ha a világrendre nézve $E < 0$, akkor a rend hitelessége megkérdőjeleződik, és minden szereplő önérdekkövető magatartást tanúsít, hogy a saját veszteségeit csökkentse, esetleg a vélt nyereségeit realizálja. Az esetleges relatív veszteségek ellenére egyedül az Egyesült Államok volt hajlandó a költségeket akár egyedül vállalva fenntartani a rendet az elmúlt évtizedekben. Alternatív rendszer nincsen, csak a realista anarchia, amely biztosan veszteséges mindenki számára a fenti logikában.

11 Lásd például ennek meghatározására: Rada et al., 2023. A „bideni demokráciák világában” a nemzetközi kapcsolatokat szereplőit demokráciákra és autoriter rendszerekre lehet osztani.

12 Érdekes megjegyzés: Ukrajna nem önálló elemzési egység a világrend szempontjából.

negatív eltérést a biztonság és a jólét tekintetében, ezzel párhuzamosan a világrend legitimitásának kérdése is felmerül. Így a világrend egyensúlyának helyreállítása érdekében tett amerikai lépések, de a lépések elmaradása is további negatív következményekkel járhat. Az „liberális világrendet” az Egyesült Államok hozta létre, és Washington öröködött az egyensúly felett az elmúlt évtizedekben, kihasználva egy nagyon különleges hatalmi konfiguráció adta lehetőséget. Éppen ezért bármilyen kimozdulás ebből az állapotból (vélt vagy valós) negatív következményekkel jár az Egyesült Államok szempontjából, amit azonnal orvosolni igyekeznek. A (liberális) világrend szereplői szempontjából, ha egyesével vizsgáljuk őket, logikusnak tűnő cselekvési utasítást tudnánk adni, ha azonban ezt a (többiekétől független) mindenki számára adott javaslatot követik a szereplők, akkor azok egymással ellentétesek, egymást kioltják, sőt egyes esetekben még rosszabb lesz a helyzet, mint a kiindulópont volt.

A liberális világrend történelmi kivétel¹³, ami ugyan nem vált univerzálissá, mégis képes volt megakadályozni, hogy 1945 után nagyhatalmi háborúk törjenek ki. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy békét teremtett, vagy hogy a nagyhatalmak ne vívtak, vívnának helyettesítő háborúkat – amelyre Ukrajnát említi példaként még az óvatos, és százéves kora ellenére is aktív és meghatározó politikai gondolkodó, Henry Kissinger is¹⁴. Budapestről nézve a világot és értelmezve a világrendet az Ukrajna elleni orosz agresszió és a háború Ukrajnában a nemzetközi kapcsolatok legsúlyosabb válsága a rendszerváltásunk óta, amely közvetlenül is hatással van hazánkra. 2022. február 24-én egyértelműnek tűnt a képlet: Oroszország megszegte a fennálló rend szabályait, Ukrajna elszenvedője volt az agresszióknak, így a nemzetközi közösségnek (amelynek tagjai liberális szemüvegen keresztül nézve végső soron a kialakult rend önkéntes résztvevői)¹⁵ a jogsértés megszüntetése és az agresszor felelősségre vonása érdekében kell minden lépést megtennie. Abban viszont már a kezdetektől vita volt, hogy mit is takar pontosan a „minden lépés” és milyen eszközöket lehet felhasználni; ennek ellenére nyugati egység (a liberális világrend magja) alakult ki Ukrajna megsegítése és Oroszország visszaszorítása érdekében.

Azóta viszont eltelt lassan másfél év, és az látszik, hogy a háborút gyorsan egyik fél sem nyerheti meg, még akkor sem, ha a külső segítség mértéke nem változik, vagy növekszik (ez Oroszországra is igaz). Az Uppsala Egyetem trendvizsgálata alapján (és a 20. századtól kezdve elemezve a háborúkat) kijelenthető, hogy az államok közötti háborúk többsége egy éven belül (legalább) tűzszünettel véget ért, de a legalább egy évig tartó háborúk többsége átlagban egy évtizedig is elhúzódott (pl. Vietnám, Afganisztán – ez utóbbiak nem is hagyományos államok közötti háborúk voltak; Irak–Irán).¹⁶ Azaz jelen állás szerint és *ceteris paribus*, csak az idő előrehaladtával minimum azzal kell számolni, hogy a háború Ukrajnában még 10 évig velünk lesz.

13 Kagan, 2022: 9.

14 Lásd: <https://unherd.com/thepost/henry-kissinger-nato-membership-for-ukraine-is-appropriate/>.

15 Maga a nemzetközi közösség liberális kifejezés, lásd pl.: Ellis, 2009.

16 Lásd: <https://ucdp.uu.se/>.

Az ukrajnai háború lezárása és következményei a rend és a szereplők szempontjából

A háború akkor érne véget, ha az egyik fél feltétel nélkül kapitulálna, a másik pedig győzelmet aratna. Ez utóbbi Ukrajna esetében minden 2014 után orosz kézre került terület (beleértve a Krímet is) feletti szuverenitás visszaállítását jelentené, Oroszország esetében pedig minimum a jelenlegi ukrán vezetés kapitulációját és a szavakban már oroszoknak mondott területek teljes katonai ellenőrzését. Mindkettőre kicsi az esély, de még az sem garantálná, hogy a másik fél ne okozna további súlyos károkat, vagy jelentene további fenyegetést a másik félre.

Azaz ez a háború megnyerhetetlen.¹⁷ Időt lehet húzni, esetleg arra várni – és most itt szándékosan oldalt választva, nyugati szemszögből nézve – hogy Ukrajna harctéri győzelmeket aratva további területeket szabadít fel¹⁸, és jobb feltételekkel ül tárgyalóasztalhoz. Oroszország esetében az időhúzás tétje Putyin rezsimének túlélése, kalkulált indoka pedig az „*Ukraine fatigue*” jelenség felerősödése az EU-ban és az Egyesült Államokban (hatással a 2024-es amerikai elnökválasztásra), újabb katonai győzelmekkel jobb feltételek biztosítása, illetve a győzelem lehetőségének kommunikálása az orosz lakosság felé. Mindkét félnek engedni kell a totális győzelem céljából. Éppen ezért az a kérdés igenis érvényes, hogy a Nyugat felkészült-e és rendelkezik-e a háború lezárását jelentő világos tervekkel¹⁹, valamint szándékkal a tervek végrehajtására.

Azért azt is meg kell itt említeni, hogy Ukrajnát támadták meg, Ukrajna vívja a háborút, így végső soron Ukrajnának kell eldöntenie, hogy melyek az elfogadható kompromisszumok (mert azt biztosan kötni kell), viszont a nyugati támogatás miatt a háború lezárásának vagy folytatásának terveihez megerősítést kell nyerni Washingtonból és Brüsszélből is.²⁰ A választás nyugati szemszögből:

- 1) Ukrajnát meggyőzve és Oroszországot bevonva a következő hónapokban tárgyalóasztalhoz ültetni a feleket;
- 2) ugyanezt megtenni, csak évek múlva.

17 Ezzel az állítással minden bizonnyal vitatkozna Gideon Rose, aki ennek az ellentétét és Ukrajna győzelmét reális lehetőségként vázolja fel friss gorselemzésében. Rose a neoklasszikus realizmus egyik legismertebb képviselője, a Clinton-adminisztrációban a Nemzetbiztonsági Tanácsban szolgált. Lásd: Rose, 2023.

18 Katonai elemzőket érdemes megkérdezni, hogy mekkora új terület felszabadítása milyen mértékű áldozattal jár, illetve azok megtartása reálisan mekkora lekötöttséget jelent az ukrán hadseregnek. Gondoljunk itt olyan stratégiaiilag fontos területekre, mint Zaporizzsja és az atomerőmű.

19 Samuel Charap biztonságpolitikai szakértő a mértékadó *Foreign Affairs* online kiadásában megjelentetett cikkében világosan felhívja a figyelmet arra, hogy a háború megnyerhetetlen. Charap érvelése több szempontból is figyelemre méltó: egyrészt a *Foreign Affairs* hozta le, amely a *mainstream* washingtoni külpolitikai gondolkodás hiteles lenyomata, másrészt Charap a rendkívül befolyásos RAND elemzője, és így az amerikai kormányzat számára szállít bizalmas információk alapján készült elemzéseket, valamint az Obama érában a State Department politikai tervezőcsoportjának volt prominens tagja. Azaz nem vádolható Biden-ellenességgel vagy antidemokrata érzésekkel. Lásd: Charap, 2022; Charap, 2023.

20 A fentebbi szakértőhöz hasonló véleményt fogalmaz meg az amerikai *mainstream* külpolitikai gondolkodás két nagyágyúja is: Charles Kupchan, aki a térségünkért felelős igazgató volt a Fehér Házban az Obama-adminisztráció alatt, illetve Richard Haass, aki George W. Bush alatt a State Department politikai tervezőcsoportját vezette. Lásd: Kupchan et al., 2023.

Az első lehetőség ára, hogy Ukrajnának (átmenetileg) le kell mondania területekről a tűzszüneti határok túloldalán. A Nyugatnak le kell nyelnie, hogy Putyin hatalmon marad, és orosz győzelemnek, valamint a liberális Nyugat vereségének kommunikálja a tűzszünetet²¹. Emellett meg kell próbálni Ukrajna újjáépítésén túl az orosz területek számára (és Oroszország számára) is fejlesztési lehetőségeket ajánlani. A második lehetőség ára, hogy a nyugati szövetségeseknek még beláthatatlan ideig viselni kell a háború gazdasági terheit, és figyelembe kell venni az eskaláció lehetőségét. Putyin nem képes megnyerni a háborút, de (személyes) túlélése szempontjából nem is adhatja fel azt, így a sarokba szorított diktátor elkeseredett lépésként eskalálhatja a konfliktust, például (korlátozott) nukleáris megoldáshoz nyúlhat.²² A második lehetőségnél azt is figyelembe kell venni, hogy az időnyeréssel valószínűleg nem vásárol magának békét mindegyik fél, de a várakozás mindenképpen további helyrehozhatatlan károkat okoz, és végső soron ugyanilyen (vagy rosszabb) feltételekkel kell majd tárgyalóasztalhoz ülni, csak később.²³ Ukrajna egyre több és komolyabb segítséget kér²⁴; a jelenlegi nyugati támogatás értéke: 130 milliárd USD.²⁵ Ebből 10 évre extrapolálva, a növekedés trendjénél egy (nagyon) konzervatív 10–15%-os éves szintet számolva a háború egészének (nem beleértve az újjáépítést) költsége a nyugati szövetségesekre vetítve 460 milliárd USD.²⁶ Ezeket a költségeket mind az Egyesült Államok, mind az EU más kihívások kezelésére is fordíthatná, amelyek hosszú távon (szintén) létfontosságúak a biztonságunk szempontjából (stabilitás a Közel-Keleten, illegális migráció, gazdasági stabilitás Európában; klímaváltozás, hogy csak párat említsünk; és azt se feledjük, hogy az Egyesült Államok számára a Kínával folytatott stratégiai versengés szintén nem olcsó). Már most léteznek becslések arra, hogy mennyibe kerülhet az újjáépítés, ezek alapján a költségek akár 700–1000 milliárd USD-re is rúghatnak²⁷. Emellett a pusztítás mértékének növekedésével arányosan növekedni fog annak költsége is, hogy Ukrajna

- 21 Azaz ez nyugati arcvesztés, de ebben már van tapasztalat, hiszen Aszad Szíriában azután is hatalmon van, hogy tíz éve gyakorlatilag ultimátumot kapott az Egyesült Államoktól. Lásd az elhíresült vörös vonalat például az Obama külpolitikai döntéseiben meghatározó Ben Rhodes írásában: Rhodes, 2018.
- 22 Lásd például a nukleáris opció esélyeiről a Carnegie Endowment elemzését: Suki, 2023.
- 23 Ezen gondolatmenet alapján az amerikai mértékadó RAND véleménye már nem is áll annyira távol a magyar kormány álláspontjától.
- 24 Ez ukrán szemszögből racionális és morálisan nehezen támadható igény.
- 25 Nehéz hitelesen mérni, de a nagyságrend szempontjából lásd: <https://www.statista.com/statistics/1303432/total-bilateral-aid-to-ukraine/>.
- 26 Összehasonlításképpen egy 1987-es, 2000-ben titkosítás alól feloldott CIA-elemzés (lásd: (https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0000499320.pdf) úgy becsülte, hogy a Szovjetunió 12 milliárd rubelt költött az invázióra extra kiadásként (azaz nem számolva az egyébként is magas védelmi költségvetést), ez az összeg mai USD-árfolyamon (167%-os kumulatív inflációval számolva, lásd pl.: <https://www.in2013dollars.com>) 83,5 milliárd USD, azaz jelentősen alacsonyabb, mint az Ukrajnára fordított orosz (ami már 2022 végén meghaladta a teljes afganisztáni összeget, lásd: <https://thehill.com/opinion/international/3756097-real-costs-of-russias-ukraine-war/>) és amerikai kiadásokról (76,8 milliárd USD segély, lásd: <https://www.cfr.org/article/how-much-aid-has-us-sent-ukraine-here-are-six-charts>) szóló becslések.
- 27 A liberális amerikai German Marshall Fund kiemelt feladatának tekinti és külön programot szentel arra, hogy megvizsgálja az Ukrajnának szánt esetleges Marshall-segélyhez szükséges feltételeket és a segély hatékony felhasználásának lehetőségeit. Több információ: <https://www.gmfus.org/marshall-plan-ukraine>.

ne váljon bukott állammá az EU tőszomszédságában (és akkor még bele sem számoltuk, hogy a hosszú háború következményeként Oroszország is bukott állammá válhat), beláthatatlan biztonsági fenyegetést jelentve egész Európára nézve. Oroszország kezét minden bizonnyal nem lehet majd elengedni, hiszen Kína – aki a háború kitörése óta egyre szorosabbra fűzi kapcsolatát Oroszországgal – támogatni fogja az újjáépítést, még azt is megkockáztatva, hogy az Egyesült Államok egyenesen erőltesse ellene a gazdasági szankciókat.²⁸

Ha az Egyesült Államok és a liberális világrend magja (jelen esetben leegyszerűsítve az EU) úgy dönt, hogy nem tudja tovább finanszírozni a háborút, és Ukrajnát – Kijev egyetértése és világos biztonsági garanciák nyújtása nélkül – tárgyalóasztalhoz kényszeríti, például a támogatás megszüntetésének lebegtetésével, a világrend fenntartása szempontjából veszíti el a hitelét. Ennek számos nem (biztosan) elkerülhetetlen, de logikusan belátható következménye lenne (*known unknowns*)²⁹ a „nyugtalan határvidékeken”³⁰. Egyrészt az amerikai (nyugati) garanciák hitelének erodálódását és Kína világrend-átalakító ambícióit tapasztalva a szintén a liberális világrend magjához tartozó szövetségesek, mint Dél-Korea vagy Japán lépéseket tehetnek a saját biztonságuknak az Egyesült Államoktól független, önsegély alapján történő megteremtésére. Ez Kína viszonylatában a további eskaláció lehetőségét jelentené az egyébként is egyre puszkaporosabb Dél-kínai-tengeren. Másrészt a magukat Ukrajna miatt „elhanyagolva” érző szövetségesek a Közel-Keleten (amely országok Izrael kivételével nem tartoznak a szűken értelmezett liberális maghoz) – főleg az amerikai hitelesség csökkenése és a világrenddel kapcsolatos nézetek megingása miatt – lépéseket tehetnek saját biztonságuk fenntartása és jólétük szavatolása érdekében.³¹ Sőt, ezt tulajdonképpen már meg is tették, amikor Izrael és négy arab ország aláírta az Ábrahám-megállapodásokat³², amelyet félreértelmezve lehet ugyan Trump közvetítésének sikereként elkönnyvelni, de valójában annak a következménye, hogy Izrael és az arab partnerek nem látták biztosítottak az amerikai védelmet az iráni nukleáris ambíciókkal szemben³³. Emiatt léptek egy hatalmasat a saját, független garanciák kialakítása irányába a *de facto* diplomáciai kapcsolatok kialakításával. Az amerikai figyelem csökkenését kihasználva pedig Kína benyomult a diplomácia légüres terébe, és az Izraellel még ki nem egyező, de Irántól ugyanannyira tartó Szaúd-Arábiát megsegítve tette magát kikerülhetetlen politikai szereplővé a térségben azáltal, hogy az iráni-szaúdi felső szintű találkozó brókere lett.³⁴

28 Lásd az amerikaiak által a 2023. március 10-i Egyesült Államok-EU-csúcs (Joe Biden és Ursula von Der Leyen találkozója) előtt hivatalosan jelzett témákat a Fehér Ház oldalán: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/03/02/statement-from-white-house-press-secretary-karine-jean-pierre-on-the-visit-of-president-ursula-von-der-leyen-of-the-european-commission/>.

29 Az „ismert ismeretlenek” politikai elemzésével kapcsolatos elméletről lásd bővebben pl. Katzenstein, 2022: 1–70.

30 Jakub Grygiel és Wess Mitchell 2016-ban megjelent könyve világosan felvázolja annak forgatókönyvét, hogy az amerikai befolyás csökkenése, azaz például hitelvesztése milyen következményekkel járna Kína szomszédságában, a tágabb Közel-Keleten és Kelet-Európában (ez utóbbit látjuk is azóta). Lásd Grygiel et al., 2016.

31 Lásd például: Fantappie et al., 2023.

32 Lásd például a Külügyi és Külgazdasági Intézet elemzését: Szalai et al., 2020.

33 Nem meglepő, miután Trump egyoldalúan felmondta az iráni atomalkut 2018-ban, amelyet Izrael ugyan kritizált, de legalább multilaterális biztosítékok és az Egyesült Államok ereje is mögötte volt.

34 Lásd: Fantappie et al., 2023.

A liberális világrend és a demokráciák helyével kapcsolatban John Ikenberry meggyőző érvelést mutatott be több művében is.³⁵ Kiemeli, hogy a történelem során a gyorsabban és jobban teljesítő „liberális éltanulók” hajlamosak voltak arra, hogy egyfajta messianisztikus küldetéstudat által vezérelve avatkozzanak be belső folyamatokba.³⁶ Ennek ideológiai bázisát az a gondolat képezte, hogy az Egyesült Államoknak kirívó esetekben gyakorolnia kell a világcsendőr szerepet, amit az Egyesült Államok hajlamos morális köntösbe öltöztetve a világrend érdekében tett erőfeszítésekre hivatkozva, de realista érdekeinek megfelelően vállalni. A liberális világrend neoliberalis (de akár idealista) nézőpontból egyszerre nyomás és keretrendszer, amelynek határai feszegethetők, de súlyosabb veszteségek nélkül nem lehet átlépni őket. A rend szereplői lemondanak szabadságuk egy részéről, mert a szuverenitásuk a nemzetközi rendszerben nem korlátlan, és vagy a neoliberalis függőségek miatt, vagy a neorealista túlélési ösztön miatt mégsem tehetnek meg akármit. Viszont ez relatív, mert a liberális rend is a nemzetállami, vesztfáliai típusú szuverenitásra épít, amely értelmében a nemzetközi rendszer alapértelmezett normája a szereplők szuverén egyenlősége és a belpolitikájuk teljes szuverenitása.³⁷ Ha a korlátok nem hitelesek, a szereplők szabadulni szeretnének a nyomás alól, és külpolitikájukban mozgásteret próbálnak kialakítani. Számos esemény növeli annak igényét, hogy az amerikai típusú liberális világrend életképességét vizsgáljuk³⁸, azonban az elmúlt időszakban a párhuzamosan jelentkező kihívások ellenére sem volt perdöntő bizonyítéka annak, hogy miért kellene elfogadni azokat az érveket, amelyek szerint az Egyesült Államok által vezetett rend megbukott. Viszont nagyon sok múlik azon, hogy Washington mennyire tudja/kívánja megőrizni saját és az általa fenntartott rend hitelességét. A kihívók egyértelműen azért erősödnek (mondjuk Oroszország éppenséggel gyengült), mert az amerikai dominancia hitelessége csökkent, ami nem kizárólag a hatalmi eszközökön, hanem normákon, mások által követett mintákon, közösen vallott értékek alapján intézményesült érdekeken alapszik³⁹.

Az EU szempontjából elfogadott tény, hogy a liberális világrendet az Egyesült Államok hozta létre, és a hidegháború alatt inkább alrendszerként működtetve biztonsági garanciák mentén lehetőséget adott arra, hogy az európai integráció kialakulhasson és fejlődhessen. Az EU alrendszerként létrejövő a tagjai érdekhálózatát alkotta újra, majd az Egyesült Államokkal karöltve domináns pozícióból a többi szereplővel közösen az önérdekek kompromisszumaként megerősítette a liberális világrendet az 1990-es években. Nem véletlen, hogy Washington automatikusan számít Brüsszel támogatására súlyos geopolitikai kérdések esetében is. A rend szabályait a „liberális buborék” tagjai az önérdeken kívül azért is követik, mert osztják a normákat és értékeket, a többi szereplő pedig a kikényszerített, főleg gazdasági

35 Lásd a szerző frissebb műveit: Ikenberry, 2020; Ikenberry, 2022.

36 A szakirodalomban gyakran utalnak emiatt Rudyard Kipling 1899-es, *White Man's Burden* című versére, amely a civilizált államok kötelezettségének tartja a külső beavatkozást a „nem működő államokban”. Ez utóbbi kifejezést természetesen nem használta. Lásd: Rada, 2011.

37 Lásd az ENSZ Alapokmányt: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>.

38 Gyakoriak voltak a posztamerikai, posztnyugati, posztliberalis, vagy az ennek megfeleltethető multilaterális világrendet vizsgáló írások, lásd például: Zakaria, 2011; Zakaria, 2008.

39 A *soft power* ilyen jellegű megjelenését Joseph Nye hangsúlyozta, illetve az ő nevéhez fűződik a materiális kemény hatalom és a puha hatalom kombinációjaként létrejövő *smart power* meghatározása is. Lásd: Nye, 2005.

jellegű kölcsönös egymásrautaltság miatt nem rendelkezik más választással, mint-hogy együttműködjön. Maradtak ugyan eltérések a liberális, demokratikus magon belül, amelyek a végső soron meghatározó, belsőleg kialakult érdekek és értékek különbözőségéből fakadnak, de az egység létezik. Ugyanakkor artikuláltan megjelennek már a világrenddel kapcsolatos önálló elképzelések is, mint a német kancellár által kifejtett *Zeitenwende*.⁴⁰

Ma sem Kína, sem Oroszország nem képes regionálisan hegemon szerepet elérni (a Dél-kínai-tenger vagy Ukrajna példája) a rendkívül zsúfolt regionális geopolitikai viszonyok között, amely(ek)nek egyik, és bizonyos szempontból még mindig a legerősebb szereplője maga az Egyesült Államok. Oroszország és Kína éppen ezért azt hangsúlyozza, hogy a liberalizmus csak egy álca, amely az Egyesült Államok vagy a Nyugat hatalmi törekvéseit bújtatja köntösbe. 2022 februárja előtt népszerű volt annak elemzése, hogy az unipoláris világrendet mikor váltja fel a világosan többpólusú rend, valamint a multipolaritás mikor és mi miatt válik már-már kinyilvánítható nemzetközi rendezőelvvé.⁴¹ Oroszország felülírta a számításokat, de mindez nem jelenti azt, hogy a 2021-ben leírt vélemények teljes mértékben érvényüket veszítették volna, inkább csak azt, hogy Kína globális szerepre törésének veszélye az orosz agresszióhoz képest relatíve hátrébb sorolódott az amerikai napirendben. Jelenleg az a megérzésünk, hogy Kína nincsen még abban a helyzetben, hogy valódi, a liberális világrenddel szembehelyezkedő, új és globálisan is érvényes rendezőelvet tudjon alkotni, amely valóban választási lehetőséget jelentene a két tábor között dönteni nem képes vagy nem kívánó országok számára (pl. jelen elemzésben jelölt globális Dél). Mindezt egyrészt arra alapozzuk, hogy az Egyesült Államok globális hatalmát és a liberális világrend kialakításához szükséges tartós erejét az a kivételes történelmi lehetőség adta, hogy az Egyesült Államoknak a saját kontinensén nem volt kihívója, és nem nézett szembe geopolitikai fenyegetéssel. Ez Kínával kapcsolatban egyetlen nézőpontot vizsgálva sem mondható el. Peking nem képes regionális hegemonná válni Ázsiában, ahol olyan kihívókkal, versenytársakkal kell szembenéznie, mint az éppen „lefoglalt” Oroszország vagy India. De nem tud abszolút és megkérdőjelezhetetlen hatalommá válni még a saját maga által meghatározott ún. „kilenc kötőjeles vonalon” (*nine-dash line*) belül vagy annak környezetében sem, mert azt megakadályozza Japán, Dél-Korea, Tajvan és éppen az Egyesült Államok jelenléte. Másrészt a liberális világrend magát Kínát is biztosítja: az Egyesült Államok által működtetett dél-kelet-ázsiai katonai és stratégiai szövetségesek nemcsak Kínát kontrollálják a térség többi államának nyújtott amerikai biztonsági garanciákon keresztül, hanem végső soron Kínát is védik az amerikai támogatás nélkül magukat esetlegesen gyengének érző térségbeli államok felgyorsított (akár nukleáris) fegyverkezésével és egy esetleges elhamarkodott megelőző katonai csapással szemben.⁴² A kiszámítható biztonsági környezetben a kínai gazdasági csoda zavartalanul ki tudott bontakozni, a globális gazdasági hálózatokban Kína megerősödött és évről évre a nyugati versenytársakhoz képest gyorsabb gazdasági növekedést tudott elérni. Azaz az amerikai hitelesség és garanciák gyengülése áttételesen Kínára is veszélyes, a biztonságát csökkenti, és a gazdasági fejlődésétől

40 Lásd a német kancellár írását a *Foreign Affairs*-ben: Scholz, 2023.

41 A *Foreign Affairs* – amely az amerikai külpolitikai fősodorhoz tartozó gondolkodás tanulságos lenyomata – egy teljes számot szentelt ennek 2021-ben. Lásd tulajdonképpen a *Foreign Affairs* teljes, 100. jubileumi évfolyamát.

42 Lásd feljebb az érvelést.

(jólét) vonhat el forrásokat, ami pedig a rezsim túlélésének egyik záloga. Az amerikai befolyás csökkenése Kínának csak egy saját rend kialakítása szempontjából előnyös. Rövid távon Kínának logikusan és a racionalitás talaján állva (a szavakon túl) nem lehet érdeke sem a jelenlegi liberális világrend megkérdőjelezése, sem pedig annak megdöntése. Hosszú távon pedig mindent az fog eldönteni, hogy az Egyesült Államok képes-e vagy hajlandó-e továbbra is a liberális rend hiteles motorja maradni.

Kína számára sem előnyös az elhúzódó háború, mert politikailag még javíthat a pozícióin, de a gazdasági fejlődésben zavart okozna például bármilyen szankció, amelyet kivetnek rá. Az amerikai vezetés számára pedig kulcsfontosságú, hogy Kína továbbra is fogadja el a liberális világrend szabályait, és ne nyújtson például fegyveres segítséget Oroszországnak, ami szintén a háborút nyújtja el. Számos utalás jelzi, hogy Kína mozgásteret meddig terjed, és hogy az EU és az Egyesült Államok egységesen is felléphet ellene. A gazdasági szankciók Európát mindenképpen romba döntenek, de Kína is rendkívüli módon megszenvedné azokat, ami beláthatatlan következményekkel járna a világgazdaság egészére nézve.⁴³

A globális Dél szerepéről kevés szó esik általában a nemzetközi renddel foglalkozó elméleti okfejtésekben, elemzésekben, amelyek egyszerűen a napirendalkotók által kialakított szabályok követőként kezelik a „blokkot”. A globális Dél országai azonban sem nem szimplán követői a rendnek, sem pedig nem alkotnak blokkot. Minimum regionálisan a hatalmi viszonyok konstellációjának átalakulásához vezet, ha a világrendben vélt vagy valós átalakulások mennek végbe. Az ukrajnai háború következtében jelentősen átalakult például Közép-Ázsia, és a csökkenő orosz befolyást automatikusan nem helyettesíti ugyanolyan mértékű kínai kontroll. India, Indonézia vagy a nagyobb afrikai országok (pl. Dél-Afrika) a gazdasági érdekből fakadóan nem egységesek, ha az Egyesült Államok és Oroszország vagy Kína között kell választani. Szempontjukból a háború a biztonsági következményeket tekintve nem, de a gazdasági hatások szempontjából valóban globális konfliktus. A globális Dél számára nem realitás, hogy a világrendet illetően napirendalkotóvá váljanak, így Ukrajna – jelen elemzés módszertani keretei között – csak a biztonság-jólét spektrumán értelmezhető. Nem véletlen, hogy részükről is fogalmaztak meg tűzszüneti és békejavaslatokat, amelyek közös nevezője, hogy a háborút minél hamarabb le kell zárni.⁴⁴

Naiv elképzelés, hogy az amerikai nézőpontból a globális Déltre jellemző nem liberális és/vagy demokratikus országok azért nem lépnek fel a rendszer ellen, mert a liberális világrend a „lehetséges világok legjobbika”. Ezek az országok vagy azt ismerték fel, hogy alternatíva híján nincsen más választásuk, vagy azt, hogy rövid távon saját jól felfogott érdekük a rendet nem megbontani; és képességeik tudatában az együttműködés jobban szolgálja céljaikat, mint a tiszta hatalmi versengés. Azaz esetükben szó sincs értékközösségről. Ez nem újdonság, hanem ténylegesen követett irányvonal az amerikai külpolitikában, hiszen Washington stratégiai szinten együttműködik olyan országokkal, amelyek nem vádolhatók azzal, hogy a liberális világrendet kívánják erősíteni, mint például Szaúd-Arábia vagy Pakisztán. A liberális világrend számukra

43 Erre irányult a nyíltan felemlgetett szankciók lehetősége arra az esetre, ha Kína („halálos”) fegyverekkel támogatná Oroszországot a háborúban. Ez lekerült a napirendről a 2023. márciusi USA–EU-csúcstalálkozón, és Kína nem lett nevesítve Biden és von der Leyen közös nyilatkozatában: White House, 2023.

44 Például az indiai béketerv híre: <https://timesofindia.indiatimes.com/india/zelensky-invites-pm-modi-to-join-ukrainian-peace-formula-initiative/articleshow/100383933.cms>; vagy az indonéz béketerv híre: <https://www.ft.com/content/bf2c9186-344a-4f3a-a66a-c61244199d82>.

is azért hasznos, mert mérsékli a kiszámíthatatlanságot, illetve csökkenti a nemzetközi kapcsolatokban keletkező tranzakciós költségeket.⁴⁵ A liberális világrend nemzetközi intézményeinek döntő többsége nem követeli meg a tagjaitól, hogy demokratikusak legyenek. A szigorú kondicionalitás csak a rend magján belül (pl. EU) jellemző.

Következtetések

Azonban sem ez, sem pedig a liberális renddel szemben erőszakos kihívóként fellépő szereplő – ma Oroszország – nem rengeti meg a rend egészét, legfeljebb kérdéseket vet fel a jövőjével kapcsolatban. Így csupán a rend fenntartásának igénye nem indokolhatja a biztonsági és jóléti dimenzió háttérbe szorítását, és a háború elhúzódásának támogatását. A rend is változik folyamatosan, de paradigmaváltásra utoljára 1991-ben, a Szovjetunió bukásakor volt példa, és jelenleg sem Kína, sem Oroszország nem képes olyan alternatívát kínálni, amely a liberális világrendre jellemző „szocializációs” képességekkel rendelkezne (és bizonyos mértékig a Szovjetunióra is igaz volt a szovjet blokkon belül a hidegháború alatt). Azaz ez utóbbi érv is egy új bipolaritás kialakulása ellen szól.

Miközben Oroszország rohamléptekkel halad a globális Dél felé, és egyre távolodik a putyini neoszovjet nagyhatalmi álomtól, az Egyesült Államok, az EU és a nyugati szövetségesek felelőssége azt a döntést meghozni, hogy meddig tartható fenn Ukrajna támogatása a saját biztonságunk és jólétünk veszélyeztetése nélkül (2022 februárjában a természetes azonnali reakció volt, hogy éppen e kettő miatt kell támogatni Ukrajnát), még mielőtt az „*Ukraine fatigue*” tényleg utoléri a társadalmat, és az ukrán szabadságharcosok és honvédők hirtelen kényelmetlenek, majd kellemetlenek lesznek. A háború végjátéka évekig tarthat, és racionális logika szerint minden közvetve és közvetlenül érintett félnek az a célja, hogy lezárja a háborút a következő hónapokban. Mégsem történik meg mindez, aminek oka mélyebb összefüggésekben és a világrend egészének működéséről alkotott elképzelésekben keresendő, ahogyan a fentebbi elméleti keret is mutatja. A háború gyors lezárásának veszélye a liberális világrend hitelvesztése. Továbbá a tűzszünet nem a konfliktust szünteti meg, hanem a nagy intenzitású háborút. A nyugati kötelezettségek ekkor sem szűnnének meg, mert mind Ukrajna, mind Oroszország számára hiteles biztonsági garanciákat kell adni, hogy ne törjön ki újra a háború. Ukrajna NATO-tagsága Oroszország számára nem elfogadható, és bizonyíték lenne Putyin számára, hogy igaz az orosz propaganda. Annál kevesebb viszont jelenleg nem elég biztosíték Ukrajnának.

Mégis olyan megoldást kell találni, amelyben elfogadjuk a realitásokat (realista nézőpont), de nem mondunk le a liberális világrend értékeiről sem (liberális nézőpont). A háború az elemzésbe bevont szereplők biztonságát vagy csökkenti, vagy nem befolyásolja, gazdaságát viszont mindenkinek negatívan érinti. A világrend pedig valójában nem változik csupán az ukrajnai háború miatt, áttételesen is csak akkor, ha a rend hitelessége csökken, ami az elhúzódó háború esetén ugyanúgy kérdés, mint az azonnali lezárás esetén. Mindezen keretek között végzett elméleti fejtegetés eredője: le kell zárni a háborút, és abban részt kell venni a legfontosabb szereplőknek: USA, EU, Kína és a globális Dél, hogy a kölcsönös félelmeket csökkentsék, és a világrend hitelesen újra egyensúlyi pontra jusson, amely nem feltétlenül teljesen ugyanaz, mint ami eddig volt.

45 Lásd például Robert Keohane alaptétellé vált érvelését: Keohane, 1984.

Felhasznált irodalom

- Charap, Samuel (2022). Don't Rule Out Diplomacy in Ukraine. *Foreign Affairs*, URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/dont-rule-out-diplomacy-ukraine>.
- Charap, Samuel (2023). An Unwinnable War. *Foreign Affairs*, URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/unwinnable-war-washington-endgame>.
- Ellis, David C. (2009). On the Possibility of „International Community“. *International Studies Review*, (11) 1, pp. 1–26.
- Fantappie, Maria – Nasr, Vali (2023). A New Order in the Middle East? *Foreign Affairs*, URL: <https://www.foreignaffairs.com/china/iran-saudi-arabia-middle-east-relations>.
- Grygiel, Jakub J. – Mitchell, A. Wess (2016). *The Unquiet Frontier: Rising Rivals, Vulnerable Allies, and the Crisis of American Power*. Princeton: Princeton University Press. (Magyarul: Jakub J. Grygiel – A. Wess Mitchell (2017): *Nyugtalan határvidék. Felemelkedő riválisok, sebezhető szövetségesek és az amerikai hatalom válsága*. Budapest: Antall József Tudásközpont.)
- Hill, Fiona – Stent, Angela (2023). The Kremlin's Grand Delusions. *Foreign Affairs*. URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/kremlins-grand-delusions>.
- Ikenberry, John G. (2020). *A World Safe for Democracy*. New Haven: Yale University Press.
- Ikenberry, John G. (2022). Why American Power Endures, *Foreign Affairs*, (101) 5. <https://www.foreignaffairs.com/united-states/why-american-power-endures-us-led-order-isnt-in-decline-g-john-ikenberry>.
- Kagan, Robert (2022). *A dzsungel visszavág. Amerika és veszélyeztetett világunk*. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- Katzenstein, Peter J. (2022). *Worldviews in World Politics*. In: Katzenstein, Peter J. ed., *Uncertainty and Its Discontents*. New York: Cornell University Press, pp. 1–70.
- Keohane, Robert (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Kissinger, Henry (2022). *Leadership: Six Studies in World Strategy*. New York: Penguin Press. (Magyarul: Kissinger, Henry (2023). *Az állam vezetéséről. Hat politikai stratégia a XX. századból*. Budapest: MCC Press.)
- Kupchan, Charles – Haass, Richard (2023). The West Needs a New Strategy in Ukraine. *Foreign Affairs*, URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/russia-richard-haass-west-battlefield-negotiations>.
- Marton Péter (2013). *A külpolitika elemzése: fogalmak és módszerek a külpolitika forrásainak feltárására*. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- Miliband, David (2023). The World Beyond Ukraine. *Foreign Affairs*, (102) 3, pp. 36–43.
- Nye, Joseph S., Jr. (2005). *Soft Power: The Means of Success in World Politics*, New York: PublicAffairs.
- Rada Péter (2011). A demokratikus fejlődés Rubik kockája. *Sereg Szemle*, 2011. április.
- Rhodes, Ben (2018). Inside the White House During the Syrian 'Red Line' Crisis. *The Atlantic*, URL: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/06/inside-the-white-house-during-the-syrian-red-line-crisis/561887/>.
- Rose, Gideon (2023). Ukraine's Winnable War. *Foreign Affairs*, URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/ukraines-winnable-war>.
- Scholz, Olaf (2023). The Global Zeitenwende. *Foreign Affairs*, (102) 1, pp. 22–38.
- Sukin, Lauren (2023). Rattling the Nuclear Saber: What Russia's Nuclear Threats Really Mean. *The Carnegie Endowment*, URL: <https://carnegieendowment.org/2023/05/04/rattling-nuclear-saber-what-russia-s-nuclear-threats-really-mean-pub-89689>.

Szalai Máté – Wagner Péter (2020): Ábrahám-megállapodások. *KKI-elemzések*, E-2020/84. URL: <https://kki.hu/wp-content/uploads/2020/10/KKIElemzesek.E-2020.84-1.pdf>.

White House (2023). *Joint Statement by President Biden and President von der Leyen*. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/03/10/joint-statement-by-president-biden-and-president-von-der-leyen-2/>

Zakaria, Fareed, (2008). The Future of American Power. *Foreign Affairs*, URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2008-05-03/future-american-power>.

Zakaria, Fareed, (2011). *The Post-American World*, New York: The New York Times.

MKI ELEMZÉS

A Magyar Külügyi Intézet időszaki kiadványa

Kiadó:

© A Magyar Külügyi Intézet, 2023.

Szerző:

RADA PÉTER

Lektorálta:

BARANYI TAMÁS PÉTER

Nyelvi lektor: T-Kontakt Kft. | Tördelés: Lévárt Tamás

Jelen elemzés és annak következtetései kizárólag a szerzők magánvéleményét tükrözik és nem tekinthetők a Magyar Külügyi Intézet, a Külgazdasági és Külügyminisztérium, illetve Magyarország Kormánya álláspontjának.

ISSN 2063-9244

<https://doi.org/10.47683/KKIElemzesek.KE-2023.24>

Korábbi kiadványainkat megtekintheti az [Intézet](#) weboldalán.